

Versierd mannendoek

Katoen
252 x 116 cm

Etnografisch Museum, Antwerpen

Bij de bespreking van een werkstuk uit het genre kunstambacht is het uiteraard niet ongewoon een deel van de aandacht te besteden aan zijn technologische aspecten. Wanneer het nu gaat om een doek dat versierd is volgens een uitsparingsprocédé, is dat gewoon onontbeerlijk: immers, zoals straks duidelijk zal worden, is het esthetisch karakter van het eindprodukt hier verregaand door de aangewende techniek bepaald. Zo is er bezwaarlijk aan te ontkomen de hierna volgende uiteenzetting hoofdzakelijk op technologisch vlak te houden.

Zo algemeen mogelijk gesteld kan bij de versiering van om het even welk voorwerp op twee manieren te werk gegaan worden. Ofwel gebeurt dat rechtstreeks, door naast of op elkaar brengen van verschillende kleuren, hetzij in bepaalde materialen hetzij met kleurstof; om het zo uit te drukken: de versiering staat dan kleur naast of op kleur. Er is ook een onrechtstreekse manier, waarbij kleur egaal wordt aangebracht nadat bepaalde plaatsen op het te versieren voorwerp door afdekking tegen de kleuring worden beschermd, zoals b.v. bij schabloneren het geval is; de versiering staat dan kleur in kleur, of, om het juister te zeggen: uitgespaard in de opgebrachte kleur. Vandaar de aanduiding voor deze 'onrechtstreekse' kleurprocédé's als: uitsparingstechnieken.

Uitsparingstechnieken zijn typisch voor pre-industriële, alias primitieve culturen. Hun grootste toepassing vonden zij daar in de weefselversiering. Hiervoor kunnen drie hoofdgebieden aangewezen worden: de aan de Stille Oceaan grenzende landen van Midden- en Zuid-Amerika, West-Afrika, het Zuid- en Oostaziatische cultuurgebied inbegrepen Indonesië.

De voornaamste voor weefselversiering bekende uitsparingstechnieken zijn: oprollen of opvouwen en afbinden, afklemmen, om- en doornaaën; afbinden van dofjes; opbrengen van borduurwerk; aanbrengen van rijgdraden waarop het doek naderhand wordt opgefronst; het plaatselijk afdekken met vloeibare nadien stollende materie. Laatstgenoemde is vermoedelijk de enige uitsparingstechniek die in het Westen betrekkelijk bekend is, en wel onder haar Maleise benaming 'batik'.

Nu lijkt het ons niet overbodig op enkele karakteristieken van deze voor weefselversiering gebruikte uitsparingstechnieken te wijzen; enkele karakteristieken komen trouwens rechtstreeks aan bod in de esthetische waardering van volgens deze technieken versierde doeken. In de eerste plaats kan men zich, vergeleken bij de weefselversieringstechnieken, waar men betrekkelijk gebonden is aan het lineaire (door verticaal staande ketting- en horizontaal lopende inslagdraden), een veel grotere vrijheid veroorloven in de vormgeving

van motief en patroon. Vergeleken met oplegwerk, met beschilderen en bedrukken, bieden de met uitsparing door onderdompeling in de verfkuij versierde weefsels het voor gebruik niet te miskennen voordeel opmerkelijk sleetvaster resp. licht- en wasbestendiger te zijn. Bij al dat moet men er zich van bewust zijn dat kleuren door uitsparing allerm minst een arbeidsbesparing, integendeel een zeer tijdrovende onderneming betekent. Immers vereist elk doek, en op elk doek ook elke kleur een afzonderlijke behandeling van uitsparen en verven; hetgeen meebrengt dat dergelijke doeken stuk voor stuk enig zijn. Een bijzonder esthetisch kenmerk van door uitsparing versierde doeken is nog het onscherp uitlopen van de kleurgrenzen, veroorzaakt door het onder de afbindingen, afklemmingen of afdekkingen nog even doordringen of aanzuigen van de kleurstof in de vezels; daardoor ontstaat een 'flou artistique' die aan deze doeken een aparte levendigheid verleent, in feite hun aparte charme.

Om nu tot ons Soemba-doek te komen: de hier toegepaste uitsparingstechniek bleef in de hoger gedane opsomming met opzet onvermeld, omdat zij ook geheel afzonderlijk staat. Het gaat hier namelijk niet om uitsparen op het doek, doch op de weefgarens, meer bepaald op de kettingdraden (die in het hier afgebeelde doek dus verticaal staan). De beschikbare ruimte verplicht ons de verduidelijking van deze techniek in zijn grondvorm, te laten samengaan met de ontleding van het procédé zoals het met aanwending van enkele kunstgrepen voor ons Soemba-doek is uitgevoerd, dit aan de hand van onderstaande schets.

Dit vaak met zijn Maleise naam 'ikat' aangeduid procédé vangt aan met het opzetten van een rondgaande ketting, waarbij dus één helft van de ketting aan de voorzijde en de andere helft aan de achterzijde ligt, waarna driedubbel over elkaar is gelegd. Vervolgens zijn twee gelijkaardige bundels op elkaar gelegd, zodat de - doorgaans met plantenvezel uitgevoerde - afbindingen kunnen aangebracht worden op 12 kettingvlakken tegelijk (1). Daarna gaan de bundels in de verfkuij (2). Na spoelen en drogen kunnen de afbindingen verwijderd worden, en zo zijn siertmotieven en patroon reeds geheel aanwezig... nog vóór het doek geweven is (3). Terloops weze onderstreept dat de uitsparingsbehandeling zoveel maal dient herhaald als kleuren buiten de grondkleur gewild worden; nuances van eenzelfde kleur, b.v. licht- en diepblauw, kunnen bekomen worden door na een eerste kleuring bepaalde afbindingen te verwijderen en opnieuw te kuipen, terwijl kleuren als zwartblauw bekomen worden door overkleuring van blauw door rood. De dan volgende fase bestaat uit het scheiden van beide bundels, het

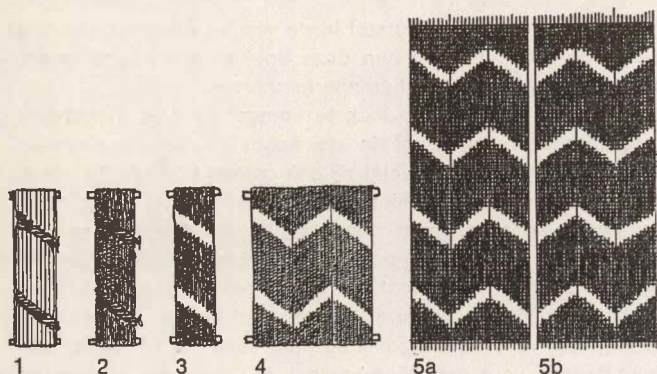
openleggen ervan (4), het overbrengen op het getouw en het inweven van de inslag in elk bundel afzonderlijk; bij beëindiging wordt het doek in een strook vrijgelaten kettingsdraden doorgesneden, zodat het dan geheel open kan gelegd worden en een onder-boven-spiegelbeeld te voorschijn komt (5a). Nu is het zonder meer duidelijk dat de op de garens uitgevoerde uitsparingskleuring zowel op de rechte als op de averechtse kant van het doek staat, alweer in spiegelbeeld; dit laat nu toe één van de beide afzonderlijk geweven doch identische banen rechts-averechts te keren, zodat na aaneennaaien van beide banen een eindspiegelbeeld links-rechts ontstaat (5b).

Na hetgeen voorafging kan de indruk ontstaan dat de artistieke waarden van een doek als het hier besproken uitsluitend op technologische vindingrijkheid, nauwkeurig werken en handvaardigheid gesteund is. In die optiek zou stellig een ander doek gekozen zijn, b.v. van Sumatra, waarvan de versiering is uitgespaard op de inslagdraden, of van Bali, waarvoor een uitsparingsbehandeling werd uitgevoerd op inslag- en op kettingsdraden tegelijk. Overigens is het vóór het afbinden toegepast vouwprocédé niet meer dan een trucje, waardoor een zekere schematisatie in het patroon ontstaat, een artistiek genomen niet bijster originele vinding. Men moet dus van de technologische aspecten van het werkstuk, hoe boeiend en enigszins verbluffend ook, afstand kunnen nemen, om dan uitsluitend oog te hebben voor de fraaie stilering van de motieven, de evenwichtige compositie van het patroon, de kleurenharmonie. Daar moet aan

toegevoegd worden dat zo goed als alle volgens deze technieken en in de oude traditie vervaardigde doeken, waar ook ter wereld, genoemde eigenschappen vertonen. De doeken van Oost-Soemba munten evenwel uit, en dan voornamelijk - al kan dit aan de hand van slechts één enkel voorbeeld niet blijken - omwille van hun kleurenweelde en vormenrijkdom.

Hoezeer nu ook 'ikats' van Oost-Soemba als werkelijke pronkstukken in een textielverzameling gewaardeerd worden, het toeval wil dat men over de functie van deze doeken bijzonder schaars ingelicht is. Hun inheemse benaming is 'hinggi komboe', hetgeen 'versierd mannendoek' beduidt, ter onderscheiding van onversierde en van voor vrouwen bestemde doeken. Doeken in de klassieke kleurenstelling naturel-rood-blauw (geel of groen is met de kwast aangebracht, hetgeen naar verluidt alleen geschiedde op voor vorstelijke personen bestemde stukken), en met een oneven aantal patroonstroken (5, 7 of 9), behoren tot de oude traditie. Zij werden naar gelang de weersomstandigheden, als lenden- of als schouderdoek gedragen bij ceremoniële gelegenheden. Zij vormden ook het belangrijkste element in een voorvaderlijk stelsel van ceremoniële geschenkenruil bij familiebezoek, huwelijk e.d.m. Het als overheersend motief voorkomen van o.m. mensen en dierfiguren, van 'schedelbomen', mede het aanwenden van deze 'hinggi komboe's' als lijkwade, wijst er op dat zij tevens een religieuze functie hadden. Een aantal van dergelijke doeken werd in elke aanzienlijke familie op Oost-Soemba als een heilig bezit bewaard.

Dr. Adriaan G. Claerhout,
Adjunct-conservator bij de
Oudheidkundige Musea,
Etnografisch Museum te Antwerpen.

Schematische voorstelling van één van de mogelijke werkwijzen bij éénkleurig uitsparen op kettingsgarens en verdere weefselamenstelling: 1. Driedubbel gevouwen rondgaande kettingsbundel, voorzien van afbindingen. 2. Na kleuring. 3. Na verwijdering van de afbindingen. 4. Na openleggen van de bundel. 5a. Na weven, doorsnijden 'franjes' en geheel openleggen van de bundel. 5b. Aan te naaien identische, doch rechts-averechts gekeerde weefbaan.

Bibliografie:

Algemene gegevens over uitsparingstechnieken in: *Exotisch Textiel, tentoonstellingsgids*, Antwerpen, 1964 (waarin uitgebreide literatuurlijst);

Over Indonesische- en Soemba-weefselversiering inbegrepen uitsparingskleuren:

M. Adams, *Tissus décorés de l'île de Sumbia*, in: *Objets et Mondes*, VI, 1, 1966, blz. 3-18;

L. Langewis en F.A. Wagner, *Decorative art in: Indonesian textiles*, Amsterdam, 1964;

C. Nooteboom, *De kleurenpracht van Soemba-weefsels, tentoonstellingsgids*, Tilburg, 1958.